

СЕПАРАТ

Службени гласник, Београд, 2011.

„ШТА СУ И КО СУ“ – ВАРИЈАЦИЈЕ
НА ТЕМУ ИДЕНТИТЕТА МУСЛИМАНА

I

О Ускрсу 1834, у Посавини, на сјеверу Босне, дошло је до узбуне и метежа хришћанске раје озлојеђене појачаном репресијом домаћих Турака ерлија, раздражених реформама на које су их принуђавале централне турске власти, од којих су тријели уочљиве економске и политичке штете. Било је само питање дана када ће планути огањ. Када је тај дан неминовно дошао, о догађају који се десио велики сердар мачвански и подрињски Вуле Глигоријевић са сједиштем у Шапцу обавијестио је и књаза Милоша: „Данас после подне бившу ми у канцеларији судској, дође један *Бошњак Србин* и преда ово писмо приложено под надписом к Вашој Светлости које вам шаљут“ (подвлачења у цитатима С. Т.). Потом се Његовој Светлости саопштава и главна вијест: „Од овдашњи *џурака* чујемо, који су данас из Бељине дошли, да су се у Нахији Дервентској већ побили.“¹ Побуна раје је угушена, а дио народа избјегао је преко Саве у Аустрију. Књаз Милош отписује сердару Вулу Глигоријевићу и даје му упуте како да се тим избјеглицама помогне: „Неки су *Бошњаци* од побуне оне која се тамо догодила, пребегли у Цесарију у Броду, има и до 200 душа, и чујемо, да желе амо к нама прећи. Ја сам у том случају наредбу учинио, да они на

1 Писмо Вула Глигоријевића кнезу Милошу од 2. марта 1834, *Пош Јовичина буна*, приредио Станиша Тутњевић, Свет књиге, Београд 2007, стр. 154.

Шабцу пређу. Ако тај народ заиста у Шабцу пређе, то препоручујем вам да и дочекате и по вароши шабачкој понаместате.“²

О овом догађају писале су и једне њемачке новине из којих је тај чланак пренесен у *Новине србске*, покренуте 1834. у Крагујевцу. Између осталих чињеница које се саопштавају у том новинском чланку стоји и ова: „При борби овој знаменито је и примечанија достојно то, да се *католически Бошњаци*, који су при пређашњим поводима к буни свагда Турцима страну држали, сад с народом *босанским ирчкоџа закона* друже и братиме.“ У чланку се скреће пажња и на султанове покушаје да побуну босанског беговата против реформи некако умири: стога је у Босну послан Даут-паша, „без нужне војене пратње“, с циљем „да лепим начином и мирним посредством оно покуша, што строгост досад учинити није кадра била, сирјеч да ову Провинцију сасвим умири, и *Бошњаке* приволе, да би измене драговољно примили“. То, међутим, није помогло, него је „јошт више *Бошњаке* у јогунству њиовом утврдило“.³

Ова лако препознатљива прича није се, наравно, нашла на овом мјесту да би нас подсјетила на помало заборављене драматичне историјске догађаје, какав је била и Поп Јовичина буна у околини Дервенте 1834. године. Она је овађе јер истовремено представља и веома узбудљиву и драматичну причу о идентитету „наших“ Муслимана, односно Бошњака, причу у чију је сложену наративну структуру пресудно уткана и којом је већ дуго времена снажно одређена и наша лична судбина и судбина свих људи и људских заједница с којима већ дуго дијелимо исти простор и небо над њим. Наши су Муслимани данас Бошњаци и сва је прилика да ће тако и остати. Чини се да је то резултат недавне мучне и насилне сукцесије нашег свеукупног заједничког живота, укључујући и сукцесију заједничког идентитета. То потврђују и цитирани документи који се тичу само једног историјског догађаја, а без превеликог труда овакви или слични примјери исказивања идентитета лако би се нашли и у многим другим изворима различитог поријекла и старости. Извори које цитирамо апсолутно су аутентични и сигурно одражавају свијест о поменутој заједничкој идентитетској „имовини“, затеченој

2 Писмо кнеза Милоша Обреновића Вулу Глигоријевићу од 16. марта 1834, *истио*, стр. 137.

3 *Новине србске*, год. 1, бр. 27, стр. 1–2.

у изворном, нетакнутом облику који је имала у тренутку када је артикулисана. Поменута писма, писана руком, све донедавно су чамила у архивском азилу и објављена су тек прије неколико мјесеци. И новински чланак, штампан старим, предвуковским језиком и ортографијом, из њемачких новина пренесен у данас тешко доступне *Србске новине* 1834, такође памти изворну ситуацију и аутентичну свијест о нашем идентитету, поготово онај њен слој који се тиче Муслимана, односно Бошњака.

Није тешко закључити да се ови документи овађе и појављују због тога да би се показало како се у употреби имена Бошњак јавља извјесна конфузија, поготово ако као полазиште узмемо данашњу свијест и праксу употребе тога појма. У једном случају изричито се помиње Бошњак Србин, Бошњаци који су за вријеме буне пребјегли у Бесарију, о којима говори књаз Милош и које треба збринути у Шапцу, исто тако, очито су Срби, односно народ „босански грчкога закона“. Поменути „католически Бошњаци“, који су се у побуни придружили хришћанској раји, из данашњег угла гледано свакако су Хрвати. На другој страни, Бошњаци које је Даут-паша требало да приволи да драговољно прихвате султанове реформе („измене“) и које је тај гест султановог изасланика још више раздражио, нису, као што би се на први поглед могло учинити, против султана побуњени Срби и Хрвати него Муслимани! Напокон, кад се каже да се од „овдашњи турака“, у Шабац пристиглих из Бијељине, могло чути да су сукоби с хришћанском рајом у дервентској нахији управо почели, тиме се мисли на локалне, шабачке Муслимане који су неким послом тих дана прелазили у Босну.

Пола вијека прије ових догађаја у *Писму Хараламију* 1783. Доситеј Обрадовић на једном мјесту говори да житељи у многим нашим покрајинама говоре једним језиком и да се због тога сасвим добро разумију „неовисно о томе да ли се ради о припадницима грчке или латинске цркве“. Из тога он не искључује „ни саме Турке Бошњаке и Ерцеговце“, што ће рећи Бошњаке и Херцеговце који се именују као Турци – „будући да закон и вера може се променити, а род и језик никада“. Објашњавајући то Доситеј даље каже: „Бошњак и Ерцеговац Турчин он се Турчин по закону зове, а по роду и по језику, како су год били његови чукундедови, тако ће бити и његови последњи унуци: Бошњаци и Ерцеговци, догод Бог свет држи. Они се зову Турци, док Турци том земљом владају, а како се прави Турци врате у свој вилајет, откуда су

проишли, Бошњаци ће остати Бошњаци, и биће што су њи'ови стари били.“⁴ Из овога је очито да Доситеј *све* становнике Босне (и Херцеговине) назива Бошњацима (и Херцеговцима), а да под Турцима подразумејева Муслимане који се Турцима зову само по „закону“, тј. по вјери коју исповиједају. Кад говори „прави Турци“, Доситеј разликује домаће исламизирано становништво у Босни од Турака који су у Босну дошли из Турске.

Након Доситеја, треба поменути и Вука Караџића и његов чувени, иначе касније много злоупотребљавани спис „Срби сви и свуда“ (*Ковчежић*, 1834) у коме се он вајка што „Срби турскога закона“, тј. Муслимани, неће да прихвате српско име него „мисле да су *йрави Турци*, и тако се зову, премда ни од стотине један не зна турски“. На исти начин и Срби „закона римскога“ сами себе зову по „мјестима у којима живе, н.п. Славонци, Босанци (или Бошњаци), Далматинци, Дубровчани и т.д.“⁵ И овдје се Муслимани именују као Турци, при чему се прави дистинкција између домаћег, локалног муслиманског становништва и *йравих* Турака, тј. оних који су у Босну дошли из Турске. На исти начин, појам *Бошњак* се изједначава са појмом *Босанац* (Вук дословно каже „Босанци или Бошњаци“), што је у овом конкретном случају речено поводом католика, односно Хрвата. Иначе, Муслимане у Босни Турцима није звао само сав остали свијет, него су се и они сами међусобно тако звали. Трагове таквог вида самоидентификације налазимо и у књижевним дјелима. У причи „Погибија и освета Смаил-аге Ченгића“ Осман Азиза, у тренутку када настаје пометња у Смаил-агином чадору, чује се и овакав узвик: „Тко је Турчин, на ноге!“⁶

Десетак година пошто је настао Вуков текст, босански фрањевац фра Грга Мартић под именом Љубомир Мартић објавио је у *Српском народном листу*, који је излазио у Пешти, чланак под насловом „Босанска и херцеговачка књижевност“ у коме каже да у погледу писмености и књижевности у Босни

4 Доситеј Обрадовић, *Писмо Хараламију, Дела Доситеја Обрадовића*, пето, државно издање, објављено о стогодишњици смрти Доситеја Обрадовића, штампано у државној штампарији Краљевине Србије, Београд, 1911, стр. 5.

5 Вук Караџић, „Срби сви и свуда“, *Срби и њихов језик. Хрестоматија њексјова*, прир. Петар Милосављевић, Народна и универзитетска библиотека, Приштина, 1997, стр. 127.

6 Осман Азиз, *Пријовијејке. Изабрана дјела*, књ. II, Свјетлост, Сарајево, 1980, стр. 17.

тада најгоре стоји „Исламита, Турчин, или боље потурица Бошњак“ који „сваку науку и изображеност, за излишну и непотребиту држи“.⁷ Под појмом *Исламиџа* очито се подразумејива Муслиман, тј. Турчин, а Муслиман или Турчин у овом случају је заправо „потурица Бошњак“, тј. Бошњак који се потурчио, односно исламизирао.

Тридесетак година послеје тога у *Сџиражилову* ћемо срести један веома интересантан и када је у питању идентитет наших Муслимана трајно актуелан текст Николе Шумоње који се наставља на Вукова гледишта, али који, с обзиром на дјелимично промијењену ситуацију, иде и нешто даље. Између осталог, на том мјесту Шумоња каже и ово: „Неки код нас радо називају босанске Мухамедовце ‘Србима вере Мухамедове’. То не треба, јер нема ни смисла ни цели. Разумеће сваки лако, како је готово немогуће, да се српским именом називају они, који још добро памте дане турске славе и надмоћи, они који су од малих ногу васпитани у народности турској, јер друкче није могло бити. Зато се треба овога оставити; време нека учини своје, прилике нека собом донесу, да Мухамедовци сами признају, *шија су и ко су*. А за сада су они Бошњаци – и ништа друго.“⁸

То питање „шта су и ко су“, постављало се и даље веома дуго пред Муслимане, а одговор није стигао ни брзо ни лако, између осталог и због тога што није зависио само од њих него се тицао и других. И овдје се појам *Бошњак* употребљава у значењу човјека из Босне, али у овом случају оног човјека који у погледу националног идентитета још остаје у празном међупростору не знајући ко је и шта је. Истовремено, и Шумоња, говорећи поводом Муслимана о „народности турској“, мисли на онај дуго важећи вид њиховог поистовећивања са идентитетом изведеним из опште припадности вјерским, државним, културним и цивилизацијским вриједностима и обиљежјима турске царевине у којој су живјели.

Опрез који срећемо код Шумоње очито није без основа. Јер питање „шта су и ко су“ међу Муслиманима почиње тада све више да добија на значају, посебно након доласка Аустроугарске у Босну, када под утицајем западноевропског начина

7 Љубомир Мартић Херцеговац, „Босанска и херцеговачка књижевност“, *Сербски народни листи*, бр. 12, 1844, стр. 91.

8 Никола Шумоња, „Мухамеданство и наша књижевност“, *Сџиражилово*, бр. 21, 1887, стр. 334.

живота и интензивирања националноослободилачких идеја на Словенском Југу, међу њима почиње да преовладава свијест да нису Турци већ да са својим сународницима Србима и Хрватима дијеле заједничко словенско поријекло, језик и културу. У вези с тим, посебно треба истаћи улогу Мехмед-бега Капетановића Љубушака, проаустријски оријентисаног муслиманског политичког првака и првог Вуковог сљедбеника међу Муслиманима кога је вуковском стазом упутио Вук Врчевић. Вуковска оријентација Љубушака је природно довела до модерне свијести о народу и значају народног стваралаштва. У том контексту он разматра и позицију Муслимана. То се веома добро види у његовим брошурама *Што мисле Мухамеданци у Босни* (1886) и *Будућности Мухамедоваца у Босни и Херцеговини* (1893). У првој се каже да су Бошњаци бољи муслимани чак и „од оних у Арабији, али се за то ипак не одричу своје народности“⁹, а у другој се вели да су Муслимани, на исти начин као и Срби и Хрвати, „један огранак од југословенског витешког народа“. Посебно је интересантан овај његов закључак: „Кад не бише на нас кривим оком гледали, кад бише нам признали нашу народност могли би и с њима са свијем у љубави живјети.“¹⁰ У ставу који износи у првој брошури видимо како Љубушак, у складу са оном Доситејевом напоменом да „закон и вера може се променити, а род и језик никада“, јасно разлучује својевремено прихваћену исламску вјеру својих сународника од њихове народности, засноване на трајним константама као што су поријекло и језик. У другој иде и даље, па Муслимане односно народну заједницу којој припада, сагледава као *йоседан* огранак шире, југословенске народне групе, у којој се Срби и Хрвати такође појављују као засебни огранци. Разлучујући, у складу с тадашњим европским научним схватањима, вјеру од народности, Љубушак није показао на основу чега онда Муслимани, равноправно са Србима и Хрватима, представљају посебан огранак „витешког југословенског народа“, нити је назначио неко *йоседно* име којим би се тај огранак звао. Јер, то што он говори о Бошњацима, још не значи да се ради само о Муслиманима. Убједљиве доказе за

9 Према: Др Владимир Ћоровић, *Мехмед бег Капетановић. Књижевна слика*, Издање Института за проучавање Балкана, Штампарија Ристе Ј. Савића, Сарајево, 1911, стр. 12.

10 *Ишио*, стр. 32.

то даје нам Владимир Ђоровић: „Љубушак је“, каже он „један од оних честитих типова босанских Муслимана, који су само Бошњаци и Муслимани, који осјећаху само босански и који су сматрали за тежак гријех бити оним што су: или Срби или Хрвати“.¹¹ Ту своју особину, вели Ђоровић, Љубушак показује и при уређивању листа *Бошњак*, у коме свему „одузима сваку националну боју, дичи се само што је Бошњак и намјерно избјегава све, што би га означило или Србином или Хрватом“.¹² Уочљиво је да Љубушак употребљава синтагму „Бошњаци и Муслимани“, што значи да Бошњак на исти начин може бити и Муслиман, и Србин и Хрват. На другој страни, када се каже да Љубушак као Бошњак избјегава сваку националну боју сасвим је јасно да појам *Бошњак* не подразумејева националну атрибуцију. Национално маркирани су, дакле, само Бошњаци Срби и Бошњаци Хрвати, док се за Бошњаке Муслимане, када је у питању народност, још не зна „шта су и ко су“, с обзиром на то да избјегавају да буду оно „што су: или Срби или Хрвати“. Према Ђоровићу, није тачно да се Муслимани „осјећају као народност“. Он је био велики познавалац муслиманског свијета и та његова информација морала би се узети с посебним уважавањем. Међутим, то не противурјечи чињеници да су се Муслимани ипак осјећали као нешто *групо* у односу на Србе и Хрвате и да се, поготово у најширим народним слојевима, нису радо изјашњавали ни као Срби ни као Хрвати.

И поред тога што није назначио на основу чега би се Муслимани могли третирали као посебан огранак „југословенског витешког народа“, нити је томе огранку дао посебно име, Љубушакова становишта, колико је познато, представљају прве, рудиментарне знаке свијести о Муслиманима као „новој“, посебној националној заједници истог поријекла и језика као и Срби и Хрвати. Његове још неизграђене идеје о муслиманском националном питању у то вријеме биле су анахроне и нису пале на плодну подлогу, па се стога ни тада, а ни много касније, нису могле остварити.

Већ и успутно трагање за употребом и значењем појма *Бошњак*, као што смо видјели, упозорава нас на двије ствари. Прва је да се то име истовремено односи на све становнике Босне, и на

11 *Исто*, стр. 1.

12 *Исто*, стр. 24.

Србе и на Хрвате и на Муслимане. Друга је да то име с данашње тачке гледишта има архаичан карактер и да је као такво учесталије употребљавано до Првог свјетског рата када углавном ишчезава или добија нешто другачије, идеолошки обојено значење. У вези с тим, пресудну улогу је имала државна политика Аустрије у Босни која је, у жељи да Босну изолује првенствено од српског, али и хрватског националног и државног утицаја, изашла с пројектом јединствене босанске народности с три вјере, гдје се подразумијевао и посебан босански језик. Тај концепт највише је одговарао Муслиманима, који у потрази за сопственим идентитетом престају бити „Турци“ и враћају се сопственим народним, словенским коријенима, али без великих тешкоћа не могу да пригрле ни српску ни хрватску националну идеју. Њима је заправо више одговарала локална, босанска припадност која је у себи садржавала више међусобно помијешаних садржаја, од земаљских (државних) и покрајинских, до завичајних атрибута, што подразумијева и један посебан, босански патриотизам. Заговорник те идеје био је и поменути Мехмед-бег Капетановић Љубушак.

Међутим, како су се српска и хрватска национална свијест у Босни у то вријеме већ у потпуности оформиле, аустроугарски концепт босанске народности с три вјере за њих је значио акт денационализације и зато је наишао на жесток отпор, посебно међу Србима. Истовремено, тај босански унитаризам, примијењен само на Муслимане који су га радо прихватили, индиректно је антиципирао статус Муслимана као приоритетног народа у Босни, што са становишта Срба и Хрвата, наравно, није било реално и прихватљиво. Стога је Аустрија ускоро одустала од тога свога пројекта. Међутим, *идеологија бошњашива*, као средство аустријског освајачког државног програма, није се изгубила него је попримила негативан предзнак и трајно постала омражена и непожељна. Због тога је бошњачко име, било да се изражава у именичком или придјевском виду, касније потиснуто и заборављено. Код таквог стања ствари није тешко разумјети зашто је у социјалистичкој Југославији, на примјер, бошњачко име за Муслимане било непожељно и практично забрањено – сматрало се да се њиме изражавају неприхватљиве муслиманске претензије на Босну која по тада важећем рецепту није била „ни српска, ни хрватска ни муслиманска“ него „и српска, и хрватска, и муслиманска“. То потврђује и становиште које налазимо у књизи *Муслимани и бошњашиво*, објављеној пред рат, 1991,

у којој се каже да је „бошњаштво давно превазиђено као могућа национална одредница Муслимана“.¹³ То становиште не би имало неку посебну тежину кад аутори те књиге не би били највећи и најутицајнији научни ауторитети за ова питања међу Муслиманима тога доба: Атиф Пуриватра, Мустафа Имамовић и Русмир Махмутџеџајић. Тек у току грађанског рата 1993. дошло је до потпуног заокрета и муслиманска интелектуална елита је за Муслимане самопрокламовала ново национално име Бошњак.

II

Питање „шта су и ко су“ Муслимани и за њих саме и за оне с којима су вијековима заједно живјели, као што смо видјели, озбиљније почиње да се поставља у вријеме аустроугарске окупације. То је период који се у сваком погледу може сматрати муслиманским националним и књижевним препородом. Тај период муслиманске књижевности почиње поменути сљедбеник Вукове линије Мехмед-бег Капетановић Љубушак (1839–1902), а затвара га први муслимански „декадентни“, тј. модерни пјесник Муса Ђазим Ђатић (1878–1915); између су писци који на адекватан начин попуњавају ту развојну линију (Осман Азиз, псеудоним Ивана Милићевића и Османа Нури Хаџића, Едхем Мулабдић, Фадил Куртагић, Сафвет-бег Башагић, Шемсудин Сарајић, Риза-бег Капетановић, Хамид Шахиновић Екрем, Осман Ђикић, Авдо С. Карабеговић, Авдо Карабеговић Хасан-бегов, Хамдија Мулић, Абдурезак Фифзи Бјелевац).

Иако ће се процес формирања муслиманске националне заједнице завршити тек око сто година касније, у овом периоду први пут се суштински поставља питање правог идентитета Муслимана и интензивно почињу да се траже и преиспитују путеви и начини њиховог преображаја и еманциповања од посебне анационалне вјерске скупине у један од постојећих или можда чак и у посебан нови национални идентитет. Тај процес именован је као *национализација Муслимана* и остваривао се као свеобухватан културни, духовни и политички пројекат. Смисао тог пројекта било је настојање да се Муслимани као народна

13 Атиф Пуриватра, Мустафа Имамовић, Русмир Махмутџеџајић, *Муслимани и бошњаштво*, Муслиманска библиотека, Сарајево, 1991, стр. 67.

група обиљежена првенствено вјерском припадношћу национализују као Срби или као Хрвати.

У том пројекту учествовали су најзначајнији представници јавног, културног и књижевног живота међу Муслиманима, Србима и Хрватима. Зависно од ситуације и личних афинитета и схватања, међу Муслиманима је било и оних који су се изричите залагали за национализацију и сами се јасно опредјељивали за српску или за хрватску националну идеју, и оних који су тај свој првобитни избор мијењали,¹⁴ али и оних више колебљивих и уздржаних који су избегавали да се опредјеле. У првој фази, након окупације Босне и Херцеговине, више труда, програмске осмишљености и успјеха показују националне, културне и књижевне институције и поједини културни и књижевни радници из Загреба, тако да се јавило више муслиманских и хрватских писаца који су посредно или непосредно радили на интеграцији муслиманског књижевног стваралаштва у хрватску књижевну традицију и укупну хрватску националну идеологију. Та кроатизација муслиманске књижевности често је била дословна па се дешавало да ликови из муслиманског породичног амбијента говоре њима потпуно страним и непознатим хрватским језиком.¹⁵ На другој страни, муслимански писци опредјељени за српску књижевност и српски писци који су се бавили муслиманском тематиком, посебно они око часописа *Зора* у Мостару, у већој мјери су водили рачуна о локалном муслиманском говору и породичној традицији Муслимана, па су њихова дјела у том погледу била литерарно увјерљивија и наилазила на већи одзив муслиманске публике.

Припадност хрватској књижевној свијести уочљивије изражавају Осман Азиз, Едхем Мулабдић, Фадил Куртагић, Сафвет-бег Башагић, Муса Ђазим Ђатић, а посебно је интересантна ситуација са часописом *Бехар*, најугледнијим и најзначајнијим муслиманским часописом тог доба: постоји, наиме, врло јасна граница

14 Велики број истакнутих „људи, који су избили на јавност књижевним или политичким радом, мијењао је своја национална осјећања као кабанице, дијелом с тога, што нису имали свјесности, израђености, увјерења, а дијелом из личних спекулација“ (Владимир Ђоровић, „Муслимани у новијој српској књижевности“, *Прејлед*, бр. 9–12, 1913, стр. 443).

15 У приказу једног таквог дјела, за који неки сматрају да је Дучићев, каже се да такви писци уопште не познају живот и људе у Босни, па главни јунаци њихове прозе „тако раде и говоре, као да су рођени у сред бијелога Загреба“ (Сарадник, „Војача. Хисторијски роман из Босне“, *Зора*, бр. 6, 1900, стр. 227).

до које је овај часопис имао изразито анационалну, муслиманску оријентацију, а последице које је прихватио хрватску националну идеологију и укључио се у хрватску књижевну традицију. Српску националну и књижевну идеју слиједили су Осман Ђикић, Омер-бег Сулејманшашић, Авдо С. Карабеговић, Авдо Карабеговић Хасанбегов. Међу писцима који се на тако схваћеном пројекту национализације не опредељују, или мање ангажују, могу се поменути Шемсудин Сарајлић, Риза-бег Капетановић, Хамид Шахиновић Екрем, Хамдија Мулић, Абдурезак Фифзи Бјелевац.

На крају ове препородне фазе националног и књижевног сазријевања Муслимана, која се поклапа с периодом аустроугарске окупације, читав тај процес још ни издалека није завршен. Национализација у смјеру српске или хрватске припадности помало се релативизује појавом југословенске националне, државне и књижевне идеологије, али је још актуелна и нуди се као знатно реалнија могућност од оне која би водила ка неком сопственом националном идентитету. У том погледу, врло је инструктивна брошура *О национализовању муслимана* Шукрије Куртовића, бечког студента, објављена у Сарајеву непосредно пред Први свјетски рат, 1914. године. Ту се, за разлику од Љубушака, идеја да Муслимани постану „посебна, самостална група“,¹⁶ потпуно одбацује, јер би то значило „стварати у Босни и Херцеговини нови политички народ, муслимански“. То би, каже се у тој брошури, значило „бацити рукавицу и изазвати на се цијели српски и хрватски народ, што значи да постанемо збиља онај ’дрски паразит’ у туђем тијелу“.¹⁷ Ако би покушали „бити посебна група и посебан политички народ, муслиманско босански“,¹⁸ Муслимани би се, сматра Куртовић, нужно нашли у неравноправној борби са Србима и Хрватима у којој немају никаквих изгледа. Насупрот томе, он снажно истиче потребу национализације Муслимана као Срба или Хрвата, при чему сматра да постоји много више разлога због којих би они требало да се опредељују као Срби.

Међутим, ваља имати на уму да се пројекат на овај начин схваћене национализације Муслимана одвијао површински, углавном у интелектуалним круговима, међу јавним и

16 *О национализовању муслимана*, написао и издао Шукрија Куртовић, студент, Сарајево, 1914, Штампарија *Народа*, стр. 21.

17 *Исто*, стр. 26.

18 *Исто*, стр. 33.

културним радницима и писцима, али и у том случају не међу свима, док су шири слојеви народа у том погледу били пасивни и готово нетакнути. У цјелини гледано, Муслимани су се радије опредјељивали за оне државне, политичке, идеолошке, културне и књижевне пројекте који су имали интегралистички карактер и као такви нису захтијевали непосредно прихватање српске или хрватске националне идеологије. Тиме се може објаснити и склоност Муслимана према идеологији бошњаштва у доба аустроугарске владавине, коју су касније у себи дуго морали пригушивати с обзиром на то да је била иницирана од туђинске власти коју су и сами из све душе мрзили, и с обзиром на то да није имала никакве изгледе стога што је била огорчено и одлучно одбачена од осталог, национално у потпуности свјесног становништва Босне и Херцеговине, посебно већинских Срба. Исти разлози били су узрок склоности Муслимана и према идеологији југословенства која је, будући и сама интегралистичка, у свим фазама функционисала као шири и општи оквир националних односа у Босни и Херцеговини.

Под утицајем идеологије југословенства, у периоду између два рата и послеје ослобођења 1945, национализација Муслимана одвијала се из другог плана. Појам југословенског писца, када је у питању књижевност на примјер, значајно је релаксирао императив националне књижевне припадности многих писаца који су стварали на српскохрватском језику, поготово када су у питању муслимански писци, а то се односило и на друге граничне случајеве који су произашли из чињенице вишевјековног заједничког живота и међусобних културних и књижевних утицаја и прожимања народа који говоре овим језиком. У ситуацијама када национална припадност није могла да се заобиђе (антологије, прегледи, хрестоматије, историје књижевности, издавачке едиције итд.), муслимански писци су природно укључивани у националну књижевност којој су били ближи, за коју су се сами опредјељивали или су их у оквиру одређене књижевности видјели они који су се њиховим дјелом на овај или на онај начин бавили. Тако су на, примјер, између два рата од значајнијих муслиманских писаца Хамза Хумо и Зија Диздаревић више дјеловали у оквиру српске, а Хасан Кикић и Ахмед Мурадбеговић у оквиру хрватске књижевности, док се послеје 1945. припадност српској књижевној традицији уочава код Меше Селимовића, Скендера Куленовића, Изета Сарајлића,

Хусеина Тахмишчића, а хрватској код Мака Диздара, Нусрета Идризовића, Фадила Хаџића и многих других.

У вези с тим не треба заборавити ни чињеницу да још од аустроугарског периода, а поготово између два рата, налазимо знатан број текстова у којима се о књижевном стваралаштву Муслимана говори као о посебном корпусу, независно од тога што све до седамдесетих година 20. вијека Муслимани ни сами за себе али ни од других нису били третирани као посебна национална заједница, а тако нису третирани ни у овим текстовима. Исто тако, мора се имати у виду да критеријум за тако одвојено третирање њихове књижевности није могао бити утемељен само на вјерској припадности. То је тек један од показатеља да се процес стицања муслиманског националног идентитета, а самим тиме и њихове књижевности, одвијао споро, спонтано и с неизвјесним исходом.

Све ово говори да вријеме и догађаји нису водили ка томе да се Муслимани национализују као Срби или као Хрвати, него ка једном виду посебне национализације, утемељене на сопственим етнопсихолошким карактеристикама, насталим у процесу прожимања њиховог првобитног народног идентитета са утицајима оријенталне, источњачке цивилизације до којих је дошло посредством њихове нове исламске вјере.

У којој мјери су израстање ове заједнице у посебну нацију и општа спознаја о томе текли успорено и неизвјесно, свједочи и податак да је у Титово вријеме у упитнику за попис становништва специјално за Муслимане била уведена рубрика „неопредијељен“ у коју су се уписивали сви они које није задовољавала могућност да се изјасне ни као Срби, ни као Хрвати, ни као Југословени, ни као „остали“. Показало се да су управо ти људи и те како опредијељени да припадају једној посебној заједници, независно од тога што их још није уједињавала јасна национална свијест. Познато је да је та свијест коначно достигла нужну критичну масу која се реализовала путем пописа становништва 1971. када је у рубрици за националност уведено и национално име Муслиман. Као национално име појам *Муслиман* у даљем саобраћају писао се великим словом, па је тако прављена дистинкција између вјерске и националне припадности, што је у пракси најчешће значило ознаку истог идентитета. Исте године изашао је зборник под насловом *Симпозијум о савременој књижевности Босне и Херцеговине*, гдје су објављени радови

с научног скупа, одржаног у Сарајеву годину дана раније, и ту се, у реферату Мидхата Бегића, први пут помиње и посебна национална муслиманска књижевност. Истина, и други су (Мухсин Ризвић, Алија Исаковић итд.) још раније муслиманско књижевно стваралаштво изучавали, популарисали и третирали као посебан књижевни корпус, али дотада он није био именован као посебна национална књижевност на српскохрватском језику.

Иако је и тада и касније, све до данашњег дана, било приговора да су Муслимани вјештачка нација која је установљена политичком одлуком комунистичких власти нешто раније, не може се порећи да се до такве одлуке, реализоване кроз уштитник за попис, ипак дошло путем консензуса, последице дугих и не баш лаких и угодних расправа о политичким, културним, књижевним и сличним реперкусијама таквог рјешења. Како су се приликом пописа Муслимани готово плебисцитарно определијели за ову могућност, очито је да се радило о процесу који се није могао зауставити, па приговори да су претходне расправе о тој одлуци вођене иза затворених врата или у ужим партијским круговима, битније не угрожавају коначан исход оног што је било неминовно. На другој страни, до новог имена за припаднике ове националне заједнице (Бошњак) и за њен језик (босански) није се дошло консензусом него једностраном одлуком муслиманске политичке, научне и културне елите усред грађанског рата 1993. године. Стога посљедице тога чина и нису тако безазлене као што се чини на први поглед. Досадашње национално име Муслиман, истина, није било идеално јер се у говорном језику тек из контекста могло разлучивати када је у питању национална а када вјерска атрибуција, док се у писменој комуникацији та дистинкција омогућује само употребом малог или великог слова. Очито је, дакле, да су у позадини постојали и други много озбиљнији разлози. Ипак се не ради само о новом имену него и о новом садржају који то име за собом повлачи, и о новој функцији коју то име добија.

Националним именом Бошњак, наиме, асоцијативно извученим из цјелокупне географске, државне, културне и политичке традиције Босне, спретно се исказује претензија на примарни статус Муслимана у Босни.

На који начин се новим именовањем муслиманског народа и његовог језика у жељеном правцу помјерају садржај и функција тих појмова свједочи и податак да се име босански језик не

узима као назив за национални језик Бошњака (у том случају би био „бошњачки“, што сматра и одговарајућа лингвистичка комисија САНУ), него као државни, „земаљски“ језик, на начин како је то било за вријеме аустроугарске власти. Како то име ни Срби ни Хрвати не могу прихватити, тај језик посредним путем практично постаје „својина“ само Муслимана, тј. Бошњака. Проблем је утолико већи што се, по актерима преименовања, не ради само о имену него о посебном, новом језику. При томе треба знати да нико никада, ни међу Муслиманима, није говорио о њиховом посебном језику, те да је босанско име нашем језику, ако искључимо пропали аустроугарски експеримент, у ранијим временима давано само у смислу покрајинског одређења.

У новом именовану муслиманске нације и језика којим њени припадници говоре смишљено се не изграђује само позиција Муслимана као „темељног“ народа у Босни у Херцеговини, него истовремено ствара и илузија сопствене националне државе. То је уобичајена, легитимна, завршна фаза у формирању свих нација коју за разлику од већине европских народа, неки југословенски народи још нису били остварили. Није, стога, никакво чудо што је настанак свих нових држава на подручју Југославије 1991. био мотивисан потребом младих и неживљених нација да створе сопствену националну државу која располаже додатним средствима њихове заштите и покровитељства. Из истих разлога се Југославија и распала. За разлику од Словенаца и Македонаца, Муслимани тај циљ сопствене националне државе фактички нису у потпуности остварили, али привидно ипак јесу, што није за потцјењивање. Битна фаза тога циља било је ново, самопрокламовано национално име и преименовани, нови назив за језик. Тако је створен привид о достигнутој пожељној формули јединства језика, нације и државе са индиректном поруком да у Босни аутентично, домицијано становништво чине Бошњаци који говоре сопственим, босанским језиком. Тиме је индиректно идеални модел националне државе коначно остварен и Муслимани су психолошки у пуној мјери попунили и заокружили свој идентитет на националном, језичком и државном плану.

При томе не треба сметнути с ума да је пут до тога, умногоме привидног идентитета, у цјелини био веома узбудљив, повремено драматичан, а на самом крају и трагичан. Неодољиви историјски изазов да се дође до макар и хибридне или привидне сопствене форме национално-државног покровитељства

и уточишта, одвео је Муслимане у сепаратистички чин издвајања Босне из Југославије у којој су, објективно гледано, заиста већ достигли своју праву мјеру и значај који тешко да ће икад више моћи достићи. За укупни резултат и страшну цијену таквог избора нису, наравно, одговорни само Муслимани, али та чињеница не може се занемарити и уклонити упорним и без-обзирним оптуживањем других и занемаривањем сопственог избора и улоге у свему томе.

Једном народу је тешко оспоравати да се назива како сâм жели, па и да језик којим говори зове како хоће, све дотле док се то тиче самога њега. Свиђало се то коме или не, тај свој легитимни циљ који имају и све друге нације, Муслимани ће природно и даље слиједити. Иако, видјели смо, бошњачко име и у Босни и Херцеговини одавно изазива отпор једног и то већег дијела становништва, а његова употреба још веће тешкоће изазива када почне да се примјењује изван Босне и Херцеговине. У Србији то име се већ дуго користи у Санџаку, гдје постоји чак и политичка странка која дјелује под тим именом, а да то никоме, изгледа, није сметало. Званичне власти задовољавале су се једино упозорењем да такво именовање Муслимана није предвиђено Уставом и законом. Неки су отворено ликовали што су коначно дочекали да без посљедица одредницу Муслиман могу да пишу малим словом и тиме ову националну заједницу мимо њене воље поново „врате“ на статус вјерске групе, не примјењујући да и ново бошњачко име, као и остале ратне творевине, отвара много озбиљнија и далекосежнија питања од досјетки око малог и великог слова. Било је и таквих који нису одустајали од давних стереотипа: „Нема Бошњака ни бошњачког језика, бошњачке књижевности, ни посебне традиције“, него су у питању само „Срби муслиманске вере“.¹⁹ Посебно треба скренути пажњу на критичке гласове људи из редова самих Муслимана, као што је др Авдула Курпејовић, предсједник Муслиманске матице у Црној Гори, који је у једној прилици изјавио да Муслимани из Црне Горе нису Бошњаци,²⁰ имајући на уму богату традицију заједничког народносног осјећања на црногорским просторима, која се не смије изгубити из вида. При томе треба знати да је у вријеме аустроугарске управе, када се зачиње национална свијест међу

19 Вук Драшковић, *Дневни телеграф*, 13. август 1997.

20 *Полишика*, 23. септембар 1998.

Муслиманима у БиХ, Црна Гора самостална држава (од Берлинског конгреса 1878), док је Санџак још у саставу Турске.

Име Бошњак за Муслимане изван Босне и босанског поријекла, прихваћено је аналогijом. Бошњацима су на, примјер, муслимане из Санџака називали у Турској зато што су тамо постојали исељеници из Босне који су се тако, као Бошњаци, по старински звали. Постојала је и психолошка и фактичка потреба да се припадници исте националне заједнице истовјетно и национално именују. Именом Муслиман та је потреба адекватно била задовољена јер је то име подједнако на исти начин одређивало људе који су припадали муслиманској заједници у читавој Југославији. Међутим, новопротекламовано национално име Бошњак, које су увели Муслимани из Босне и Херцеговине, којим је упориште пребачено на земаљску, државну припадност, фактички није обухватало људе изван Босне. Зато је требало наћи начин да се и они подведу под то ново име. У недостатку неког другог критеријума спонтано је дошло до примјене аналогije која у науци није непознат критеријум.

Интересантно је како је до „признавања“ самопрокламованог националног имена Бошњак дошло у Србији. Наиме, и то име је, као својевремено и име Муслиман, при посљедњем попису становништва ушло у статистички образац и тако се легализовало. Претходно је објављено како је тадашњи предсједник СРЈ, господин Војислав Коштуница, „и раније имао такав став“.²¹ Могуће је да је тај свој став господин Коштуница формирао у другачијим, мирнијим околностима када још није био у вртлогу политичких збивања и када се тим питањем могао бавити много више и студиозније – и као научник. Вјероватније је, међутим, да се у овом случају радило о свршеном чину и анонимном резултату неке ситне страначке погодбе. Сасвим је сигурно да у научној, културној и политичкој јавности о томе практично није било ни једне једине ријечи и да је то питање овдје ријешено практично прије него што је и постављено. Тиме је национално име Бошњак у Србији добило „државни“ карактер и тако добило проходност у државно-политичкој, па и у научној и културној комуникацији, као што се десило и са именом Муслиман послје пописа из 1971. године. Претходно су у вријеме грађанског рата Срби своју партиципацију у свеукупној државној, културној и

21 *Политика*, 20. јануар 2001.

духовној традицији Босне и Херцеговине, с босанске пренијели на српску атрибуцију, схватајући то као вид отпора босанском унитаризму и као средство што већег и коначног разграничења с Муслиманима који су одустали од заједничког живота у јединственој југословенској држави. Независно од тога да ли је то била исправна одлука, чињеница је да је она знатно олакшала Муслиманима да умногоме остваре своју претензију, не само на босанско име него и на садржај свега што је у дугој историји Босне то име значило.

III

Покушаји да се Муслимани национализацију као Срби или као Хрвати, као што видимо, очито нису показали задовољавајуће резултате. Прихватањем нове, исламске вјере муслимански човјек у народносном смислу више није могао остати оно што је до тада био. У почетку су, као што је већ назначено, трагови претходног идентитета били још свјежи, а у неким елементима су се и трајно задржали све до данашњих дана, али је вишевјерковна изложеност утицајима оријенталног начина живота и источњачке културе и цивилизације, која се остваривала путем вјере, учинила да облик народног живота и културе ових људи постану знатно другачији него што су били. Временом је то прожимање старог народног поријекла и идентитета са оријенталним сензибилитетом и источњачком духовношћу постајало све уочљивије, тако да се од неког доба већ може говорити о неким посебним етнопсихолошким особеностима муслиманског човјека у Босни. У том погледу може се, дакле, говорити о већ сасвим јасно изграђеном новом идентитету домаћег муслиманског свијета који се не темељи само на вјерској припадности, али који, истовремено још не може да се уобличи као засебан народни и културни идентитет. Да је идентитет босанских Муслимана остао само на почетној, вјерској димензији, њихова национализација, односно реинтеграција у српску или хрватску националну свијест, имала би знатно више изгледа. Њихов нови идентитет, међутим, био је већ поодмакао и конституисао се као дубљи, унутрашњи садржај њиховог бића. Повратак у стару, првобитну припадност значио би да се клупко мора почети одмотавати уназад. То се, међутим, није могло одвијати

као свјестан, добровољан и контролисан процес, него је подразумевало дубље, темељне повреде и поремећаје у структури муслиманског бића. Оно што је стечено као сопствени начин породичног живота и укупне културе живљења, првенствено посредством нове религије, тешко да је било могуће вратити уназад и избрисати из колективног сјећања тога народа.

Колико год се истицало да први и најважнији предуслов национализације Муслимана подразумијева њихов даљи, континуирани и неокрњени живот и опстанак у постојећој сопственој исламској вјери, то у основи није било могуће јер је вјера код њих, као и код Срба и Хрвата, већ увелико постала саставни и неодојиви дио њиховог културног и националног идентитета. Доситејева просвјетитељска максима да је вјероисповијест људи промјењива категорија, а да је њихова народност константа која стално остаје на снази, у овом случају није се показала дјелотворном. Иако су најзначајнији европски теоретичари у 19. вијеку сматрали да вјероисповијест не може бити основа за национални идентитет, него да пресудну улогу има заједнички језик, истичући више убједљивих примјера јединствене нације с више вјера, у нашем случају то схватање је рано почело да губи подлогу у стварности. То потврђује и Вуков случај који, видјели смо, упозорава на уочљиву несразмјеру између општеприхваћених начела одређења нације и свијести о себи, коју имају католици и муслимани који не могу, односно одбијају да се идентификују као Срби турскога и римскога закона.

Вјерски, црквени и државни живот људи на овом простору ипак је доста дубоко утицао на формирање њиховог идентитета. Срби су још од средњег вијека свој идентитет снажно утемељили и изградили ослањајући се на сопствену државу и светосавску цркву, а та њихова слика о себи адекватно се оплодила и у богатој епизи којом се вршила трансмисија те свијести и та слика преносила према новим генерацијама, перманентно потврђујући, учвршћујући и динамизирајући тај идентитет. На исти начин, истовремено, преносила се и свијест о *друћом* која је чинила важан, неодојиви дио овако изграђеног српског идентитета. У том другом, антагонизирајућем слоју српског идентитета, као што се зна, централно мјесто заузимају „Турци“. Зна се да је и то име примарно било одређено атрибутима једне *друће*, освајачке вјерске и државне припадности, настале и реализоване у оквиру једног *друћоі* културног и цивилизацијског

круга. Та „турска“ вјерска и државна припадност такође су биле међусобно условљене и неразлучиво повезане. И оне су у себи садржавале антагонистичку слику о *другом*, а тај други у овом случају била је поробљена хришћанска раја, а када је у питању Босна, претежно већински, национално освијешћени Срби.

Тако су се један према другом наша два сасвим различита идентитета, и један и други настали у оквиру другачијег вјерског, односно црквеног, државног и социјалног живота утемељеног и израженог у другачијим, међусобно веома удаљеним културно-цивилизацијским околностима. Дубина и постојаност тога антагонизма изражавале су се опозиционим односом појмова „Турци“ и „раја“, односом који је садржавао прво освајачку, туђинску државно-вјерску, а потом и социјалну, односно класну разлику и непомирљивост која је јасно подразумијевала два у сваком погледу неспојива свијета.

У том процесу долази до помало атипичне ситуације у којој један дио домаћег босанског становништва, који је примио ислам након што је Босна пала под турску власт, дјелимично напушта дотадашњи идентитет, а нови гради на подлози своје нове вјерске (муслиманске) и државне (турске) припадности. Та припадност се формализује, опредмеђује и оплођује и у интимном, личном и породичном животу, у новим навикама, новом и другачијем сензибилитету, у сопственом усменом стваралаштву, укратко у новој и другачијој култури, чак и у посебној, сопственој епизици у којој затичемо слику свијета антагонистички постављену према слици свијета какву препознајемо у хришћанској епској поезији. Истовремено, у дубљим слојевима свијести припадника ове народне групе још се чувају битне особине претходног идентитета, изражене словенским поријеклом и заједничким језиком, народним обичајима, остацима ритуала и вјерских обреда из раније вјерске припадности и тако даље.

Понекад су та два слоја њиховог бића и њихове културе у међусобној опреци, при чему у већој мјери ипак преовладава и више долази до изражаја слој идентитета произашао из нове, „турске“ вјерске, државне, социјалне, културне и цивилизацијске припадности. Међутим, у цјелини гледано оба та слоја егзистирају истовремено и неодвојиво један од другог, они се међусобно прожимају и тако стварају тип посебног, локалног босанског муслиманског човјека. Од аустроугарског периода, у коме срећемо све карактеристике муслиманског националног

и књижевног препорода, почињу да се губе претпоставке идентификације у оквиру и помоћу државних, турских атрибута и све више долази до изражаја онај дио муслиманског идентитета који је заснован на њиховом првобитном локалном народном поријеклу, језику и култури. Али тај слој њиховог бића више се није могао одвојити и у потпуности вратити у првобитно народно стање. Муслиманско народно биће било је удвојено на начин да ниједна његова страна више није могла да превлада и потпуно се осамостали од оне друге. Од тада, па све до данашњих дана, неки од ова два слоја муслиманског идентитета, зависно од прилика, више су долазили до изражаја, али никада није преовладао само један од њих.

С обзиром на то да су ти слојеви били дубоко међусобно срасли, тј. да вјерска припадност Муслимана више није била само спољни, додатни и декоративни дио њиховог идентитета, пројекат национализације у смислу повратка српској или хрватској националној идеји објективно више није био могућ. Једини начин да се читав тај процес врати уназад био би *деисламизација*, што, наравно, ни на који начин није било могуће. Јер то, очито, не би значило класичну промјену вјере него темељну и свеопшту деструкцију сопственог идентитета и одрицање од њега. Понављамо, све оно по чему су се Муслимани разликовали од осталих својих сународника, произашло је из исламизације и посљедица је тога чина. Повремена прича о повратку „вјери праћедовској“ била је само празна илузија и асоцирала је на злослутне, насилне видове колективног превјеравања из најцрњих времена, па је стога у свим случајевима убрзо бивала маргинализована и потиснута.

Други, веома битан разлог због кога национализација реално није могла успјети, лако се може наговјестити из оне напомене Вл. Ђоровића да су неки Муслимани сматрали тешким гријехом бити оним „што су: или Срби или Хрвати“. Да није било ничега другог, и сама та алтернатива била би довољна да ова замисао не успије. Иако Ђоровић, макар и декларативно, непристрасно помиње могућност избора за једно или за друго, то у суштини није било нимало лако и једноставно. Муслимани су ипак били јединствена цјелина, па би, чак и под претпоставком да их од осталих не дијели ништа друго осим вјере, било веома тешко очекивати да се један дио тако компактне групе људи тек тако определијели за српску, а други за хрватску националност.

Јер, ова алтернатива не подразумеива повратак српској националној идеји оних Муслимана који су прије исламизирања били Срби, а хрватској оних који су раније били Хрвати. Процес исламизације ипак је био знатно сложенији, а постепена изградња новог идентитета Муслимана није ишла само у смјеру дистанцирања од првобитног идентитета него је значила и истовремено успостављање антагонистичког односа према онима који су тај идентитет настављали. А тај антагонизам је у неким аспектима и неким временима ишао до непомирљивости. Тако смо се нашли у ситуацији да су Муслимани који су углавном српског поријекла, и у сваком погледу ближи Србима, у првој фази теже прихватили реинтеграцију у српску него у хрватску националну идеју јер је поменути антагонизам у највећој мјери био сконцентрисан на опозиционој линији Турци – хришћанска раја, односно Срби. Међутим, при томе стално треба имати на уму и веома сложен и динамичан, често антагонистичан однос између српског и хрватског идентитета који је био производ различитих, често и међусобно супротстављених српских и хрватских историјских интереса. Опредјелјивање Муслимана за Србе или за Хрвате стога није значило само трајно распоуђивање ове народне групе на двоје, него постранце уношење у њу још једног новог, по њих веома разорног антагонизма. Отуд је сасвим разумљиво што тај смјер њихове национализације није ишао лако и што је на крају дошло до другачијег, изнуђеног концепта Муслимана као посебне националне заједнице.

Такав концепт донио је мноштво дилема, међу којима је и она која се односи на један уочљив вид дисконтинуитета националне свијести и националне културе Муслимана. Наиме, с обзиром на хронологију и начин настанка муслиманске/бошњачке нације, оправдано се поставља питање њеног идентитета у односу на културну прошлост и укупно духовно наслеђе Босне прије доласка Турака и исламизације. Ако основу идентитета ове народне заједнице чине специфичности настале као посљедица исламизације и утицаја источњачких култура и цивилизација, онда се укупна културна и духовна традиција Босне до њеног пада под турску власт, без великих тешкоћа не може интегрисати у континуитет културног и духовног развоја Муслимана/Бошњака. Поготово што друге двије националне заједнице у Босни, Срби и Хрвати, нису имале таквог прекида у сопственом развоју,

па се богата, првенствено универзална ћирилометодијевска традиција у Босни и Херцеговини, нарочито када је у питању српска културна и национална линија (у случају хрватске треба имати на уму питање латинитета), неометано продужава све до најновијег времена. У својеврсној, изнуђеној сукцесији културног и духовног идентитета до које је дошло у оквиру грађанског рата у Босни почетком деведесетих година прошлог вијека, Муслимани су, на неки начин, првенствено својим новим, самопрокламованим националним именом Бошњак и новим именом заједничког језика (босански) покушали да у континуитет свога идентитета уврсте цјелокупно географско, државно, културно и духовно наслеђе Босне, подразумеивајући и оно настало прије него што су се исламизирали. У том смјеру иду и њихова савремена државна, политичка и културна настојања. Али, треба имати у виду да је културно наслеђе средњовјековне Босне првенствено одређено карактером другачије цивилизације (хришћанске) од оне на којој се последије исламизације утемељио идентитет Муслимана. Како су ове двије цивилизације дуго биле у опреци и антагонизму који је значајно утицао и на обликовање идентитета муслиманског и хришћанског свијета у Босни, природно је да се то јавља и као извјесна сметња при покушају да се линија континуитета муслиманске/бошњачке националне свијести и њихове укупне културе продужи уназад и у вријеме прије исламизације.

Ипак, треба имати на уму домаће поријекло муслиманског свијета у Босни у чијој колективној свијести су остали сачувани не само извјесни слојеви претходног народног живота него и трагови ритуала и обредних обичаја раније хришћанске религије, на сличан начин како су и оријентални наноси у вријеме турске владавине утицали на менталитет и сензибилитет хришћанског свијета у Босни. Као људи који су вијековима живјели у Босни и осјећали је својом отаџбином, Муслимани су у свим временима испољавали становити босански патриотизам, можда и оправдано сматрајући да за то имају више мотива него други, истичући га и дајући му посебну важност чак и у вријеме турске владавине у којој су због својих локалних интереса имали и тешке, па и оружане сукобе с Портом. Све то, бар у неком виду, ублажује и надокнађује дисконтинуитет који произилази из драматичног и узбудљивог начина сазријевања и коначног конституисања ове националне заједнице.

Послије свега, није ваљда потребно наглашавати колико оваква изнуђена ситуација, као и све што је изнуђено, макар се оvdје ипак радило о изнуђености која је произашла из објективних историјских околности и незауостављивих процеса, у крајњем исходу ипак представља једно провизорно рјешење са мноштвом дилема и „недостатака“. Гледано строго с научног гледишта и узимајући у обзир било коју озбиљну теорију нације, ни претходно име (Муслиман), ни ново самопрокламовано (Бошњак), ни садржај и једног и другог појма на начин како је то напријед назначено, ни име језика и постојећа пракса његове употребе, не испуњавају претпоставке на основу којих би се могло говорити о посебном националном идентитету. Муслимани, наравно, у томе погледу нису никакав изузетак, чак ни на бившем југословенском простору, да не идемо даље. Нације се не праве у лабораторијама, према претходним замислима и готовим теоријама, него у живим и сложеним историјским околностима. Муслиманска/бошњачка нација се зачала практично прије пет стотина година, а узбудљиви и драматични процес формирања муслиманског националног идентитета интезивно се у континуитету одвија од друге половине 19. вијека све до данашњих дана. Иако се чини да је тај процес коначно завршен у грађанском рату 1993, извјесно је да ће се у будућности у њему појавити и неке нове нијансе и детаљи.

Имајући све ово на уму, није реално очекивати да се у случају муслиманског/бошњачког националног идентитета нешто сада може поправљати или враћати уназад. Нема више сврхе, ако је икада и било, доказивати како муслиманска/бошњачка нација заправо и „не постоји“, јер је то „вјештачка“ нација која је као таква, наводно, декретом произведена у вријеме комунистичког режима. Ствари су много сложеније: до свога данашњег идентитета Муслимани су преваљали узбудљив и драматичан, а понекад чак и трауматичан и трагичан пут дужи од пола миленијума. Чињеница да су се у неким периодима и у извјесним околностима неки Муслимани изјашњавали као Срби или као Хрвати свакако нешто значи и не може се најпросто пребрисати, као што се, на другој страни, не може сматрати ни заувјек свршеним и неповратним гестом којим је сваки други пут и смјер развоја муслиманског идентитета заувјек одређен и закован. Муслимани немају разлога да се тога свога геста стиде, као што ни Срби и Хрвати немају разлога да над том чињеницом

ликују и тријумфују. Прије би се могло рећи да сви имају разлога да се тиме хвале и поносе јер у тако сложене односе и тако плодотворна међусобна прожимања могу да ступе само отворене људске заједнице које су спремне да другима дају, али да од других и узимају. Партиципирајући, на примјер, у српској националној, културној и књижевној традицији, Муслимани су ту традицију у значајној мјери обогатили и дали јој посебан и специфичан тон, али су, истовремено, управо у амбијенту и динамици те традиције успијевали не само да искажу своје креативне способности и могућности, него да артикулишу и сопствену свијест о себи и своме идентитету који ће постепено достићи своју пуну, данашњу мјеру.

Станиша Тутњевић РАЗМЕЋА КЊИЖЕВНИХ ТОКОВА
НА СЛОВЕНСКОМ ЈУГУ | Издавач Јавно предузеће
Службени гласник | За издавача Слободан Гавриловић,
директор | Извршни директор Петар В. Арбутина |
Дизајн Милош Мајсторовић | Извршни уредник Небојша
Марић | Лектура Лаура Барна | Коректура Ана Ђукић
| Техничко уређење Јасмина Живковић | Београд, 2011 |
www.slglasnik.com

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.09

ТУТЊЕВИЋ, Станиша, 1942–
Размеђа књижевних токова на Словенском Југу / Станиша
Тутњевић. – Београд : Службени гласник, 2011 (Београд :
Гласник). – 627 стр. ; 23 см. – (Библиотека Књижевне науке.
Едиција Везе)

Тираж 500. – О писцу ове књиге: стр. 625–626. – Напомене и
библиографске референце уз текст. – Регистар.

ISBN 978-86-519-1051-0

а) Јужнословенска књижевност – Компаративна анализа
COBISS.SR-ID 187641100

ГЛАСНИК
ШТАМПАРИЈА